

І. М. Коваль

доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65082, Україна, 38 (0482) 68-54-61
e-mail: cis_asc@paco.net

СУЧАСНІ ЗАХІДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МІЖНАРОДНОГО КОНФЛІКТУ

В цій статті зроблено спробу узагальнити і систематизувати основні підходи до вивчення міжнародного конфлікту сучасної політичної думки США, Канади і країн Західної Європи. Крізь призму аналізу концепцій зарубіжної політології автор розглядає особливості виникнення, характер розвитку, результати та наслідки таких конфліктів у постбіполярну епоху.

Ключові слова: міжнародний конфлікт, безпека, тероризм, війна, глобалізація.

Проблеми конфліктів, криз та воєн традиційно були основними темами наукових досліджень багатьох відомих міжнародників, істориків і політологів. Проте не слід стверджувати, що про конфлікт написано все. З розвитком науки про міжнародні відносини та конфліктологію як її окремий напрямок коло питань, пов'язаних в першу чергу з конфліктом як суспільним і міжнародним феноменом, лише зростає. У дослідженнях вчених-міжнародників немає єдиної точки зору стосовно визначення поняття “конфлікт”. Його походження і основні характеристики не єдині в межах наукового співтовариства. У цій статті розглянуто конфлікт у його вузькому трактуванні — як **озброєний конфлікт**. Різне тлумачення поняття “конфлікт” пояснюється неоднозначним розумінням природи цього явища. Єдине, про що можна сміливо говорити: воно властиве всім аспектам життя у суспільстві. За підрахунками дослідників, кількість озброєних зіткнень за всю історію людства досягла майже п'яти тисяч, що дало можливість характеризувати мирне співіснування як “перерву між війнами” [1]. Після закінчення біполярної конфронтації зменшився ризик виникнення світової війни, але збільшилася кількість периферійних міждержавних (а також в межах держави) конфліктів, що характеризуються міжетнічними, релігійними, територіальними, владними та іншими суперечностями.

Такі умови неминуче стимулювали підвищений інтерес до проблеми конфлікту в професійній літературі. З одного боку, поступове, хоч і нерівномірне оформлення нових рис біполярної системи міжнародних відносин дозволило охарактеризувати світ як “плюралістичну однополярність” [2]. З іншого — осмислення подій у світі, що трансформуються в межах процесів глобалізації (в першу чергу з точки зору визначення підходів до терористичної загрози), допомогло виявити нові закономірності розвитку

сучасних конфліктів. Чималу роль в новому підйомі конфліктології відіграє також поведінка єдиної мегадержави — США.

Для попередньої класифікації конфліктів американський дослідник М. Калдор вважав за достатнє порівняти нові війни з війнами, які відбувалися раніше, за метою, яку вони наслідували, за методами ведення бойових дій, а також за шляхами фінансування [3]. Е. Ньюман пропонував доповнити цей перелік аналізом основних дійових осіб, просторового контексту конфлікту (міждержавний, цивільний, регіональний, глобальний), а також його соціального, матеріального та гуманітарного (а не лише військово-технічного) впливу [4].

Проте на сьогодні проблема “класичних” конфліктів між державами, властивих міжнародним відносинам впродовж тривалого періоду (з моменту підписання Вестфальського миру в 1648 р.), набула другорядного значення. На передній план починають виходити конфлікти всередині держави, спровоковані хвилями сепаратизму, крайніх форм націоналізму й релігійного фундаменталізму, а також нові погрози, які йдуть від транснаціонального тероризму й міжнародної організованої злочинності. На породження конфлікту впливають також і проблеми виснаження життєво важливих ресурсів, досягнення граничної межі можливостей глобальної екосистеми, а також глобальна нерівність між людьми (“глобальний апартеїд”). Та все ж, незважаючи на всі обмеження, незважаючи на громадянські війни, що продовжуються, загрозу тероризму та інші нетрадиційні загрози, М. О’Хенлон стверджує, що в ХХІ столітті значно менше буде насильства у відносинах між державами, ніж у попередньому [5].

Зважаючи на статистику, сучасні дослідники стверджують, що класичні міждержавні війни можна вважати застарілими. Серед причин, які вказують на це, назвемо такі: революції у сфері ядерної зброї (у результаті якої війна між провідними ядерними гравцями стала практично неможливою), а також у сфері сучасного озброєння. Стабілізуючу роль у міжнародних відносинах відіграє той факт, що система західного альянсу під керівництвом США стала менш анархічною, а також збільшилася кількість демократичних держав. Крім цього, в умовах розвитку сучасної економіки немає необхідності в захопленні нових територій для збагачення.

“Застарівання” війни, як зазначають деякі автори, також пов’язане з процесами глобалізації, хоч і не виникає через них безпосередньо. Раніше міжнародно-політичний лексикон конфлікту мав на увазі міждержавні війни. Через суцільну глобалізацію такі висловлювання як “безпека особи” і “глобальне насильство” стали більш вживаними. Сутички відбуваються між нерегулярними субдержавними загонами етнічної міліції, паравоєнними формуваннями партизан, культовими і релігійними організаціями, злочинними й терористичними формуваннями. Б. Бузан зазначає, що метою знищення стають не збройні сили чи міста противника, а формування місцевого масштабу чи окремі особи. Держава в сучасних умовах є менш важливою. Вона залишається головним чинником, але більше не є основним втіленням загрози [6]. Саме тому безпеку складніше ідентифікувати та складніше їй протистояти.

За останню третину XX століття поняття “конфлікт” поступово було підмінене поняттям “війна”. Це було пов’язано з тим, що при вивченні воєн яснішими ставали їх суттєві характеристики. В процесі ускладнення політичних процесів у світі війну почали характеризувати як окремий випадок ширшого феномена — конфлікту. Це дало можливість розмежовувати різні стадії і види конфліктів та, відповідно, дозволило знаходити нові форми для їх попередження й вирішення.

За оцінкою Гейдельберзького інституту з вивчення міжнародних конфліктів, в період з 1945 по 2000 р. до типу “класичних” воєн належало лише 15% (у 2001 р. — 6,5%) конфліктів. Причому як найбільш небезпечний осередок напруженості між державами можна назвати конфлікт між Індією та Пакистаном, який, у випадку ескалації, закінчиться застосуванням ядерної зброї.

У минулому претензії держав на монополію щодо застосування воєнної сили призводили до воєн, а дотримання загальної заборони на її використання стабілізуюче впливало на міжнародні відносини. Аналіз сучасних конфліктів доводить, що війни в розумінні Карла фон Клаузевіца в минулому. Озброєний конфлікт пов’язується з соціальним (чи асоціальним) оточенням, яке передбачає участь державних і недержавних акторів. Ослаблення або підлив держави може бути результатом впливу оточення, яке в умовах глобалізації розмиває можливості держави і його владні повноваження. При цьому виникає тенденція до застосування насильства приватними, найчастіше кримінальними силами. Виникає вакуум державної влади, часто пов’язаний з етнічним сепаратизмом та сутичками за контроль над природними ресурсами чи бізнесом.

Деякі дослідники порівнюють конфлікти нового покоління з рухами опору, релігійними і диверсійно-терористичними війнами, національно-етнічними й іншими сутичками не міждержавного рівня. Відповідно, ці автори намагаються проаналізувати їх з точки зору однієї з відомих парадигм чи теорій, а елементи, що не вписуються в теорію, визначають як явища маргінального порядку, що істотно не впливають на основні правила міжнародного спілкування. С. Калівас вважає, що розбіжності в конфліктах під час і після закінчення “холодної війни” певним чином пояснюються більшою мірою зникненням доступних концептуальних категорій, ніж реальними відмінностями [7]. Інші автори, навпаки, відносять сучасні конфлікти до абсолютно нових явищ, які вимагають переосмислення й розробки “нетрадиційних теорій” [8].

Деградація ситуації відбувається у зв’язку зі зміною функцій держави, її неспроможністю в більшості випадків гарантувати безпеку особи. Росте невизначеність, конфлікти стають більш тривалими. Соціальна трансформація, пов’язана з глобалізацією й ліберальними економічними силами, веде до того, що нерегулярні воєнізовані формування отримують правові, політичні та інші можливості, яких вони раніше не мали. Так, під час балканських воєн 1991–2001 років монополія держави на владу руйнувалася: субдержавні актори присвоювали права на використання сили, а політичні лідери заохочували до застосування сили напівкримінальні озброєні групи.

Ослаблення держави відбувається через зменшення кількості ресурсів, необхідних для владних повноважень уряду. Ускладненню ситуації сприяють міжнародні фінансові актори з їх тиском на бідні й тому поступливі уряди (особливо з урахуванням корупції еліт). Діяльність неурядових добродійних організацій (наприклад, євангелістських християнських організацій США, що викупляють з рабства жінок і дітей) часто досягає зворотного ефекту: виникає стимул до розширення практики викрадання людей з метою подальшої їх продажі на волю [9].

Є і більш радикальні висновки. Д. Джун вважає, що міжнародна допомога й інтервенція “світової спільноти” загострюють конфлікти. “Мафіозна економіка та тривалі внутрішні конфлікти частіше за все є результатом міжнародного втручання, яке відбувається заради становлення й розвитку ринкових структур та демократії” [10]. У конфліктах нового покоління провідне місце займають польові командири, які можуть прагнути розв’язування війни з матеріальних, національно-етнічних, ідеологічних чи інших причин.

Сучасні конфлікти вирізняються за характером. Зважаючи на значну кількість учасників конфлікту сторонам складніше досягти врегулювання. З часу припинення “холодної війни” до конфлікту було залучено більше 300 різних акторів. Серед них більше 80 держав та регіональних міжнародних організацій. Як міжнародні гравці на сцені почали з’являтися повстанські формування, кримінальні банди, діаспора, етнічні партії, міжнародні добродійні організації, найманці, а також діючі армії.

Складніше стало визначити структуру конфлікту. Якщо раніше достатньо було виявити сили протистояння, то зараз учасники конфлікту дуже різні, і виявити серед них політичну опозицію складно. До конфлікту залучено криміналітет і навіть злочинні організації неповнолітніх. На зміну сутичок з причин ідеології, деколонізації, геостратегічних і гегемоністських інтересів прийшли війни між державами регіону, а також конфлікти політизованих меншин серед розрізнених держав Африки, Близького Сходу та Центральної Азії. Міжнародні відносини визначаються не тільки національною військовою потужністю, але й складними політичними процесами, в яких беруть участь міжнародні інститути, транснаціональні корпорації, групи громадян і, нарешті, окремі об’єднання та групи терористів.

Деякі дослідники навіть порівнюють сучасну ситуацію з середньовічними війнами в Європі, які “велися групами бандитів і злочинців, найнятими слабкими державами, або ж загонами військово-польових командирів”. При цьому великі держави, за винятком США, ухиляються від участі в конфліктах, окрім тих випадків, коли ці конфлікти стосуються їх безпосередніх інтересів [11].

У сучасному світі можна виділити два найбільш поширених типи конфліктів. З одного боку, це внутрішньодержавні конфлікти за контроль над ресурсами, в боротьбі за владу, економічні дивіденди. З іншого — асиметричні війни великих держав проти держав-ізгоїв чи транснаціональних погроз.

“Холодна війна” гальмувала виникнення деяких етнічних, релігійних і расових конфліктів, але після її завершення вони знову почали поширюватися [12]. На думку дослідників, війни частіше відбуваються на релігійній або етнічній основі, ніж на основі розбіжностей політичної ідеології. Посилення ролі релігійної складової ставить під сумнів теорію модернізації й секуляризації, що переважала в західній соціально-політичній науці впродовж XX століття [13]. Та все ж найбільш популярними серед конфліктологів поки що залишаються “економічні” концепції.

Найбільш поширеною причиною конфліктів дослідники вважають боротьбу за природні ресурси. Т. Сандлер зазначає, що сьогодні саме територіальні суперечки та зіткнення стосовно ресурсів частіше за все є “живильним середовищем” для громадянських воєн і міждержавних конфліктів [14]. Відповідно до досліджень Всесвітнього інституту природних ресурсів, до 2050 р. населення земної кулі зросте до 9 млрд чоловік, а промислове виробництво зросте в чотири рази. Обмеженість ресурсів досягне катастрофічного рівня. А це, як вважають Дж. Максвел та Р. Ревені, в першу чергу вплине на слабко розвинені країни — в них мало розвинено інститут власності, немає достатніх засобів для проведення наукових досліджень, вони певним чином залежать від власної екосистеми [15].

Не сприяло поліпшенню ситуації і те, що в процесі загострення суперечностей виявилися відносно обмеженими ресурси розвиненої частини країн співдружності. Витрати на міжнародну допомогу й управління конфліктами зросли, але при цьому посилювалися сумніви в доцільності збільшення споживання ресурсів у зв’язку з невмінням знайти оптимальний варіант. Але, чесно кажучи, новизною подібне твердження не вирізняється: ресурси завжди були величезним конфліктогенним потенціалом.

Крім “економічних” концепцій важливу роль в сучасній конфліктології відіграють спроби виявити політичний механізм (само) розвитку конфліктів. Сформувався цілий розділ літератури про війни, які веде коаліція демократії проти слабких держав з авторитарними режимами. Вже більше 300 років домінуючі держави (поодинокі чи в коаліції з іншими урядами) намагалися втручатися у внутрішні справи інших держав для зміни режиму або постконфліктного відновлення, причому частіше за все це відбувалося без урахування попереднього досвіду. Ймовірно, в майбутньому переважатимуть конфлікти під керівництвом і за участю США щодо “порятунку” неблагополучних держав, їх демократизації та лібералізації.

Основні причини залучення західних держав до конфліктів можна умовно поділити на 3 групи:

- 1) гуманітарні інтервенції для припинення етнічних чищень і відновлення громадського порядку;
- 2) “самозахист” від “держав-посібників” тероризму;
- 3) запобігання розповсюдження зброї масового знищення.

Збройні конфлікти 2000-х років свідчать, що сучасні війни в основному ведуться під егідою захисту прав людини й поширення ліберально-демократичного режиму. Група дослідників зазначає, що “експорт демократії” не завжди сприяє міжетнічній гармонії. Під впливом демократиза-

ції суперечки за етнічно-релігійними ознаками на ранніх стадіях можуть призвести до насильства і придушити процес демократизації. Той факт, що за демократії етнічні конфлікти вирішуються мирним шляхом (порівняно з автократичними режимами), полягає в тому, що перші просто багатші [16].

Поки що на першому місці серед погроз сучасному глобальному суспільству є терористичні напади. Раніше для перемоги достатньо було “випередити” супротивника. Тепер Америці необхідно не лише знищити й дискредитувати ідеологію, що суперечить її ідеології, але й запропонувати власний варіант розвитку.

Універсалізація терористичної загрози проти держав порівнює цю боротьбу з війною. З’явилася аббревіатура ГВПТ — “глобальна війна проти тероризму” (GWOT — Global War on Terror). Формуються альянси з держав, які раніше перебували у різних “таборах”. Основною причиною появи концепції війни проти тероризму стали теракти 11 вересня 2001 року. У США в жовтні 2001 р. було прийнято “Закон про патріотизм”, в якому боротьба з тероризмом юридично була прирівняна до справжньої війни.

Вперше нова концепція війни спрацювала під час воєнної кампанії в Афганістані проти талібів, після якої стало зрозуміло, що Вашингтон на цьому не зупиниться. Насправді ж восени 2002 р. було оприлюднено “доктрину превентивної війни” (doctrine of preventive war), згідно з якою Америка вирішила застосовувати силу проти терористів і держав, що їх підтримують, в будь-якій частині світу [17]. Як результат дії доктрини навесні 2003-го відбувся напад на Ірак. Зараз головним супротивником в США оголошено “тероризм з глобальними можливостями”. Таким чином, терористична загроза “детериторіалізована” — відтепер вона не має визначених географічних параметрів.

Тероризм як зрозуміла погроза зник, його не можна аналізувати відомими методами. Він є глобальною мережею, мета якої з конкретної та звуженої стала загальною та необмежено широкою. При цьому можливим є союз між державами-ізгоями й цією глобальною мережею. Але не можна виключати, що такого союзу не буде, і тому Сполучені Штати не зможуть перемогти тероризм у такий спосіб, який вони застосовують в Іраку та в Афганістані.

Хоча в ХХІ столітті конфлікт набуває нових рис, його сутнісні характеристики багато в чому залишаються усталеними. Трансформація міжнародної системи визначає при цьому природну зміну особливостей озброєних сутичок нового покоління. На сьогодні внутрішньодержавні й асиметричні конфлікти в міжнародній політиці є більш важливими, ніж ті, що були характерні для ХХ століття та попередніх історичних періодів. Набагато помітніше проявляє себе міжнародна конфліктність, що має релігійно-етнічну, економічну і екологічну природу.

Економічно розвинена й більш могутня військово-політична частина світової спільноти прагне взяти на себе відповідальність за врегулювання конфліктів. Але одночасно “розвинені суб’єкти” у ряді випадків породжують цим нові суперечності. Природа сучасного конфлікту багато в чому

визначається чинниками воєнно-технологічних та інформаційних інновацій, які створюють нові можливості для подолання конфліктності, але разом з тим підвищують у ряді випадків ризики для країн — учасників конфлікту.

З урахуванням ролі США в міжнародній політиці, ключову роль у формуванні “образу” сучасного конфлікту гратиме чинник американської зовнішньополітичної й військової бюрократії — її сприйняття тих чи інших конфліктогенних характеристик світового розвитку, а також уявлень Вашингтона про оптимальні шляхи запобігання нових та зменшення інтенсивності наявних міжнародних конфліктів.

Література

1. Regan P. Conditions of Successful Third-Party Intervention in Interstate Conflicts // *Journal of Conflict Resolution*. — 1996. — № 40. — P. 344–345.
2. Богатуров А. Д. “Плюралистическая однополярность” и интересы России // *Свободная мысль*. — 1996. — № 2.
3. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era // Cambridge: Polity. — 2001. — P. 6.
4. Newman E. The “New Wars” Debate: A Historical Perspective is Needed // *Security Dialogue*. — 2004. — № 35. — P. 174.
5. O’Hanlon M. Coming Conflicts: Interstate War in the New Millennium // *Harvard International Review* (Cambridge). — Summer 2001. — № 23. — P. 42–46.
6. Buzan B. Rethinking Security After the Cold War // *Cooperation and Conflict*. — 1997. — № 32. — P. 6–21.
7. Kalyvas S. “New” and “Old” Civil Wars: A Valid Distinction? // *World Politics*. — 2001. — № 54. — P. 99.
8. Kaldor M. New and Old Wars: Organized Violence in a Global Era. — P. 6.
9. Calhoun C. A World of Emergencies: Fear, Intervention, and the Limits of Cosmopolitan Order // *The Canadian Review of Sociology and Anthropology* (Toronto). — 2004. — № 41. — P. 373–395.
10. Jung D. A Political Economy of Intra-State War: Confronting a Paradox // *Shadow Globalization, Ethnic Conflicts, and New Wars: A Political Economy of Intra-State War* / Jung D/ (Ed.). — London: Routledge. — 2003. — P. 12.
11. Mueller J. Policing the Remnants of War // *Journal of Peace Research*. — 2003. — № 40. — P. 507–518.
12. Evans E. Our Savage Wars of Peace // *World Affairs*. — 2000. — № 163. — P. 90.
13. Fox J. The Rise of Religious Nationalism and Conflict: Ethnic Conflict and Revolutionary Wars, 1945–2001 // *Journal of Peace Research*. — 2004. — № 41. — P. 715–731.
14. Todd S. Economic Analysis of Conflict // *The Journal of Conflict Resolution*. — 2000. — № 44. — P. 724–725.
15. Maxwell J., Reuveny R. Resource Scarcity and Conflict in Developing Countries // *Journal of Peace Research*. — 2000. — Vol. 37. — P. 303.
16. Wimmer A. Democracy and Ethno-religious Conflict in Iraq // *Survival*. — 2003/2004. — № 45. — P. 112.
17. Andreani G. The War on Terror: Good Cause, Wrong Concept // *Survival*. — 2004/2005. — № 46. — P. 32–33.

І. Н. Коваль,

д-р полит. наук, профессор,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Заведующий кафедрой международных отношений;
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65082, Украина

СОВРЕМЕННЫЕ ЗАПАДНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО КОНФЛИКТА

Резюме

В данной статье предпринята попытка обобщить и систематизировать основные подходы к изучению международного конфликта в современной политической мысли США, Канады и стран Западной Европы. Сквозь призму анализа концепций зарубежной политологии автор рассматривает особенности возникновения, характер развития, результаты и последствия таких конфликтов в постбиполярную эпоху.

Ключевые слова: международный конфликт, безопасность, терроризм, война, глобализация.

I. N. Koval,

professor
Odessa National University
Chair, Department of International Relations
65082, 2, Dvoryanskaya st., Odessa, Ukraine

CURRENT WESTERN RESEARCH ON INTERNATIONAL CONFLICT

Summary

An attempt to summarize and systematize main approaches to studying international conflict in current political thought of the USA, Canada and West European states was made in this article. The author reviews the peculiar origin, the character of development, the results and the consequences of such conflicts in post-bipolar world through the analyses of the concepts of foreign political science.

Key words: international conflict, security, terrorism, war, globalization.